

BOROS ZSUZSA

Nemzeti forradalom — pétainizmus*

Új rend Franciaországban

„Nincs annál radikálisabb változás,
mint visszaváltozni azzá, amik vagyunk.”

A fogalom

„A fogalom [ti. a forradalomé — B. Zs.] ma hivatalos. Nagyon fontos, hogy megszabadítsuk mindattól, ami az erőszakra, az illegálitásra emlékeztet benne” — írja a nemzeti forradalom egyik korabeli magyarázója az igen jellemző, „A család helyreállítása és a nemzeti forradalom” címet viselő munkájában.¹ Egyesek szerint a nemzeti forradalom kifejezés 1940. július vége előtt nem hangzott el Vichyben.² Ennek ellentmond az 1940. július 10-i törvényt magyarázó, ³ valamint nyilvánvalóan ennek nyomán a *Le Temps* július 10-i számának vezércikke, amely a *Révolution Nationale* címet viseli. Pétain maga viszont valóban csak jóval később, 1940. október 8-i „Üzenet”-ében használta először a fogalmat, s ez igazolni látszik azt a feltevést, hogy számára kezdetben nem tűnt elfogadhatónak a „forradalom” kifejezés, ami gondolkodásmódjának, attitűdjének ismeretében nem is meglepő. (Másképp azonban Pétain októberig egyáltalán nem tartott „elvi” beszédet.) Addig — s ezután is — szívesebben használta a „nemzeti forradalom” szinonimájaként a *renovation* [megújulás], *redressement* [felemelkedés] kifejezéseket. A „nemzeti forradalom” követelése ugyanakkor a szélsőjobboldali, fasiszta illetve más „harmadik” utas mozgalmaknak a két világháború között gyakran hangoztatott jelszava volt.⁴ A „nemzeti” jelző a hagyományos jobboldali pártok gyűjtőneve volt a „köz-

* Részlet a szerző „A Francia Állam születése és a nemzeti forradalom első időszaka. (Vichy-Franciaország 1940-1942)” címmel készült kandidátusi disszertációjából.

1. *Henri Miller*: Les pousse au-jour de Maréchal Pétain. Paris, 1962.

2. Uo.

3. 1940. július 10-én Vichyben összehívott nemzetgyűlés nagy többséggel teljhatalmat szavazott Pétainnak és új alkotmány kidolgozásával bízta meg. A törvény indoklásának szövegében szerepel a „nemzeti forradalom” kifejezés.

4. 1943. febr. 6-ával kapcsolatban ld. *Robert Brasillach*: Une génération dans l'orage Notre avant-guerre (*Journal d'un homme occupé*). Paris, 1979.

társaságiakkal” szemben — a „forradalom” követelése pedig éppen e hagyományos, konzervatív pártoktól való megkülönböztetésre, elhatárolódásra szolgált.

A régi és újabb konzervatív ideológiákból építkező nemzeti forradalom a későbbiekben magyarázkodásra szorult: mitől „forradalom” a tradíció, a rend hirdetése, a par excellence forradalmat, az 1789. évi elvető nézetrendszer? Jelenlegi ismereteim birtokában valószínűnek tűnik, hogy a szóhasználat Vichynek abból a korai periódusából származik, amikor a későbbiekben Párizsban letelepedő fasiszta csoportok még jelen voltak Vichyben — ha szerepük nem is volt meghatározó. Amikor Marquet, Déat híve volt a belügyminiszter s a volt radikális, Gaston Bergery fogalmazza meg Pétain első igazán jelentős, október 11-i doktrinális beszédét, ugyanaz, aki egy fasiszta ízű elvi „Nyilatkozat”-ot olvasott fel a júliusi nemzetgyűlési ülésen. A későbbiek során a terminológia Vichyben „maradt” és használata okot adott a párizsi ellenzéknek arra, hogy gúnyt űzzön a fogalom és a gyakorlat ellentmondásaiból. Ugyanakkor azt is le kell szögezni, hogy a kollaboráns pártok a továbbiakban is, 1944-es hatalomra jutásuk előtt is mindig képviselve voltak nézeteikkel a vichyi kormányokban, igaz, többnyire *volt* párthíveik révén. Mégis, a „nemzeti forradalom” fogalmának Vichyben mindvégig a tradicionális, konzervatív elemei lettek a dominánsak, ha érezhető is a rendszer doktrinális megnyilatkozásaiban és gyakorlati ténykedésében a harc, amely a modernebb, radikálisabb, „szociálisabb” tartalmat követelők és a konzervatívok között zajlott. Ezért véleményem szerint a pétaini nemzeti forradalom fogalmába mindkét irányzat beletartozik. Pétain, akinél kezdetben az „antikapitalista” tendencia a hagyományos konzervatív eszmekörön belül marad és csupán kis mértékben figyelhető meg, időnként hajlik arra, hogy kormányai, környezete egyes tagjainak s a párizsi „radikálisoknak” trösztellenes, Vichyt „synarchista összeesküvők”-nek kikiáltó csoportjai véleményének hangot adjon. Így igen fontos, 1941. aug. 12-i beszédében (amely a „keményebb vonal” nyitánya is egyben) a nemzeti forradalom szabotázsáról beszél, amelyért elsősorban a „régii rezsim híveit” és a „trösztök embereit” teszi felelőssé, valamint sürgeti a „kapitalizmus hibáinak” kiküszöbölését.⁵ A későbbiekben a volt doriotista Marion vagy a volt szindikalista Lagardelle kormányra kerülésükkor többször hangsúlyozzák: „a nemzeti és a szociális forradalom elválaszthatatlan” (Marion); „a nemzeti forradalom vagy szociális lesz vagy nem lesz”⁶. De van ebben kapcsolódás a vichyi technokrata, ún. saint-simonista körök álláspontjával is. Pucheu — a Worms bankház egyik embere, 1941-ben belügyminiszter — is a liberális kapitalizmus megszüntetéséről és a „proletár lét” eltörléséről beszél.⁷ Az állam szerepe az a terület, ahol a legélesebb az ellentét „tradicionalisták” és „modernisták” között (ld. erről később a közigazgatás, az érdekvédelem kérdéseinél). Mindenesetre Pétain már 1940. szeptember 15-i cikkében sem hagy kétséget az iránt, hogy az állami hatalom erősödni fog, hogy Franciaországnak erős államra van szüksége. A „korlátozott” szabadság, az „igazi szabadság”, szabadság és hatalom, állami autoritás összeegyeztethetősége már ebben a cikkében

5. Bulletin d'informations générales. Paris, Archives Diplomatiques (A.D.) No. 51. Guerre 1939-45 Série C-Vichy-Etat Français.

6. Lagardelle: Uo. No. 74. és No 102.

7. Uo. No. 62.

is kifejtésre kerül, s egyik kedvelt témája lesz majd a vichyi publicistáknak.⁸ Bár ezek a pétainista frások és beszédek bizonyos eltérésekkel hol az állam, hol a „természetes közösségek” szerepét hangsúlyozzák inkább, lényegük, hogy mind a korábbi liberális, mind a náci államfelfogástól elhatárolódnak. A nemzeti forradalom fogalmának domináns értelmezését leginkább a vichyi konzervatív ideológusok „magyarázkodása” jelenti. (A magyarázkodásra egyrészt a radikális jobbnak tett engedmény miatt, másrészt a fogalom baloldali beidegződöttsége miatt volt szükség.) A forradalom szó etimológiai jelentéséből kiindulva a vichyi *révolution* mint visszatérést (*revolvere*) értelmezték, s ezzel a nemzeti forradalomnak egy általános és egy konkrét, a körülményeket is tekintetbe vevő funkciót tulajdonítottak. A nemzeti forradalom általában véve visszatérés egy eredeti természetes állapothoz — feltételezve, de nem meghatározva, hogy van egy eredendő örök Franciaország, amelyhez vissza lehet térni az organikus fejlődés visszaállításával —, amit a másik, a „rossz” értelmű forradalom megakasztott,⁹ másrészt mottója lehetett a rendszernek a „visszatérés” konkrétabb értelemben is. Nem csupán azokhoz a szellemi és morális értékekhez való visszatérés, amelyek régen Franciaország nagyságát jelentették: „visszatérés a földhöz”, a „családhoz”, a régi organikus közösségekhez, amelyek a családra épülve a régiókban, hivatásrendekben s végül egy hierarchikus államban végződnek; de a kormány visszatérése Párizsba, a hadifoglyok és a menekültek visszatérése otthonukba, egyáltalán az élet természetes rendjének visszaállítása a mindennapi élet szréfájában.¹⁰ Ha a nemzeti forradalom visszatérés a *France éternelle*hez (az „örök Franciaországhoz”), akkor nincs szükség új eszmékre, új intézményekre, hanem a múltat kell folytatni annak kisöprésével, ami ezt az organikus fejlődést megakasztotta, mert a „falak jók”.¹¹

Nem vállalkozhatom a nemzeti forradalom eszmei gyökereinek a bemutatására, de szükséges utalnom arra, hogy milyen hihetetlenül széles francia gondolati tradícióra hivatkozott, s merített is belőle, kisajátítva a 19–20. századi társadalmi-politikai gondolkodók többségét: a 19. századi ellenforradalmi gondolkodás „atyjaitól”, de Maistre-től és Bonald-tól kezdve Tocqueville demokrácia-kritikáján át a Maurras mesterének tartott Comte-on, majd Taine-en és Renanon keresztül mindezek összegzőjéig, folytatójáig (de eredeti ötvözetben): Maurras-ig. A nemzeti forradalom nacionalizmusát a nagypolgár Barrès antiszemita nézeteinek s a drey-

8. *Revue des Deux Mondes*, 1940. szeptember 15. és főleg René Gillouin cikksorozata: „Tribune de Geneve,” 1942. február.

9. Főleg az amerikai sajtónak adott vagy más, külföldre szánt interjúkban azonban a vichyi vezetők óvakodnak az 1789-es forradalom sommás elvetésétől. (Vichy törekedett az USA-val való jó kapcsolatok megőrzésére.) Elismerik a forradalom érdemeit és a belőle fakadó rendszer kezdeti erőnyeit, de ezekben a nyilatkozatokban sem hagynak kétséget az iránt, hogy új rendszer születik Franciaországban, a régi kimerült, kifulladt. Hosszasan fejtegetik a Liberté, Égalité, Fraternité hiányos és elhibázott megvalósulását és — legalábbis ezekben a nyilatkozatokban — nem elvetve e hármast sem, azok „reális” értelmezését illetve megvalósítását tűzik ki célul és ugyanakkor nyilvánvaló külpolitikai megfontolásból is az amerikai demokráciát a franciától igen különbözőnek deklarálják. Ld. többek között Gillouin előző jegyzetben hivatkozott cikkeit és főleg Pétain New York Times-nak adott interjúját, vagy Baudouin La Suisse-nek tett nyilatkozatát (Bulletin d'Informations générales. A. D. Guerre 39-45 Série C. Vichy-Etat Francais No 11. 5.)

10. H. Miller: i. m.

11. I. m.

fusard Péguy plebejus, a forradalmi örökséget magábaolvasztó patriotizmusának valamiféle egyvelegéből meríti, de nem áll távol a maurras-i pozitivistának nevezett nacionalizmustól, amelyre — önmagával is ellentmondásban — a háború előtti és alatti pacifizmus nyomja rá a bélyegét. A társadalmi egyenlőséget megkérdőjelező, természettudományos-biológiai indíttatású elméletek többségére éppúgy hivatkozik (Comte-ra és a szociál-darwinistákra), amint magába olvasztotta a szociális katolicizmus és az új saint-simonisták gondolkodásának egyes elemeit is.

A két háború közötti francia jobboldali radikalizmust, illetve fasizmust a barrès-i nacionalizmus, antiszemitizmus, valamint a proudhon-i és soreli szociális program összekapcsolásából eredeztetik.¹² Nos, ha kisebb mértékben is, de a fasizta ideológiák „radikalizmusát” jelentő szociális gondolat is megjelenik a nemzeti forradalomban — jelezve az egyes irányzatok egymásmellettségét Vichyben. (Több példa mellett meg lehet említeni, mint e kompromisszum megnyilvánulását, hogy a tűzkeresztesek háború előtti „Isten-család-haza” hármas jelszavából Vichyben „Munka-család-haza” jelszó lesz.) A közös ellenfél nehezen szétválaszthatóan kapcsol egybe nézetrendszereket, amikor a nyílt összeütközésre nem alkalmas a szituáció. Így — többek között — a neokorporalista és neoszindikalista törekvések abban a gondolatban találkoznak, hogy a polgári demokrácia képtelen úrrá lenni a gazdasági válságokon és racionálisan megszervezni a termelést, s majd csak az új szervezet létrehozásának konkrét formája vált ki belső vitákat (ld. később), ami kevésbé érinti a nemzeti forradalomban megfogalmazódó közös ideológiai alapot.

A liberális kapitalizmus gazdasági-társadalmi rendjét, politikai rendszerét támadók — bármilyen alapállásból tették is azt — szinte valamennyien szerepelhetnek azon a „listán”, amelyre a nemzeti forradalom hivatkozott.¹³

A vichyi rendszer ideológiájának éppen az volt az egyik legfontosabb belpolitikai funkciója, hogy a közvélemény számára demonstrálja a rezsím önállóságát, az „idegen” eszmékkel szembeni immunitását, bizonyítsa legitimitását, méltóképpen biztosítsa a francia állam folytonosságát. A közvélemény azonban a hitleri rezsímhez való kényszerű (a németek véleménye szerint: ügyetlen, ókonzervatív) idomulást (is) látott benne, főként a rezsím gyakorlati lépéseiben, amelytől sok esetben el is határolták az ideológiát. Másrészt pedig, mint már szó volt róla, a nemzeti forradalom — ha kisebb súllyal is — ezt az „idomulást” is tartalmazta bizonyos elemeiben, gyakorlati megfontolások vagy a náci elveket vallók befolyásának köszönhetően. Azonban a nyíltan német példára hivatkozás hiányzik Vichy első időszakában, legfeljebb a munka, az erő, a sport kultusza formájában van közvetetten jelen. Az olasz és a spanyol hatás már korábban is a gyakorlati példa erejével hat elsősorban és megmutatkozik egyes vichyi intézmények, törvények megszületésében (pl. a Munka Charta).

12. Mint a nagy vitát kiváltó munka szerzője, az izraeli Zeev Sternhell: *Ni droite, ni gauche*. Paris, 1983.

13. Igen jellemző példa erre Alfred Fabre-Luce által 1942-ben összeállított Antológia francia szerzőinek listája. Többek között: Pascal, Valéry, Maurras, Sorel, Péguy, Renan, Proudhon, Barrès, Michelet, Gobineau, Montherlant, Bergson, Drieu la Rochelle, Nizan, Maulnier, Déat és Gide azt bizonyítandó, hogy a francia szellemi örökség is hozzájárult az „új világ” megteremtéséhez, a nemzeti-szocialista eszmékör kialakításához, bármit hirdetett is éveken keresztül a „hivatalos propaganda” (*Alfred Fabre-Luce: Anthologie de la Nouvelle Europe*. Paris, 1942.).

A marsall

Egy váratlan isteni ajándék
(Maurras)

„Pétain egyenlő Franciaországgal és Franciaország egyenlő Pétainnel”
(Gerlier lyoni érsek)

A francia vereség és a németek által diktált fegyverszünet után Vichybe összehívott nemzetgyűlésen megjelent 666 képviselő és szenátor közül csupán 97-en foglaltak állást — ellenszavazattal vagy tartózkodással — a Philippe Pétain marsallnak adandó teljhatalom ellen. Bármennyit halljunk is az előző években a III. Köztársaság ellenzékéről és bírálóiról¹⁴, az új, tekintélyuralmi rendszer elsőprő győzelme gyanúsnak tűnik, jóllehet sok a kifogásolni való azon álláspontokban is, amelyek (szinte) kizárólag a körülmények összejátzásával, a pillanat szubjektív tényezőivel magyaráznak egy annál sokkal nagyobb jelentőségű és távlatú eseményt. S még ha gondolatban módosítjuk is a szavazás eredményét a távollevő képviselők szavazataival, s megkíséreljük levonni a személyes félelemérzet hatását — még mindig fennáll a kérdés: mennyiben fejezte ki a nemzetgyűlés az ország politizáló közvéleményének állapotát? Nincsenek megfelelő adataink arra vonatkozóan, hogy az utoljára, 1936-ban még a Népfront győzelmére szavazó francia választók véleménye hogyan változott 1940-re. (Egy 1939-es I.F.O.P. közvéleménykutatás adatai szerint a franciák 29%-a szavazna másképpen, mint 1936-ban, ezen belül enyhe, mintegy 4%-nyi jobboldali főlény jelentkezne a szavazatok elmozdulásában.)¹⁵ De az 1936-os változásokkal is bizonyítható — ha más oldalról is — a társadalmi-politikai feszültségek mélysége, a változtatni akarás többségi szándéka.

Nem szeretnénk azonban abba a hibába esni, hogy a III. Köztársaság utolsó szakaszának történetében csak a felbomlás, a „dekadencia” jegyeit, a „Vichy-előzményeket” lássuk vagy láttassuk. Az az új, de még kellőképpen ki nem dolgozott álláspont, amely Vichyt nem epizódnak, de a francia történelemből szervesen következő, jövőbeli kihatással bíró csomópontnak tartja, a korábbi elképzeléseket cáfolva, nézetem szerint elköveti azt a túlzást, hogy a III. Köztársaság válságát és ellenzékét a valóságosnál nagyobb méretűnek véli. Pontosabban: nem számol eléggé azokkal az erővel, amelyek a rendszeren belül képesek lettek volna reformpolitikára (ld. a Daladier-kormány ilyen irányú tevékenységét). Erre a kiváló amerikai politológus, Stanley Hoffmann a példa, a nem tudományos irodalomból pedig a filozófus Bernard-Henri Lévy *L'idéologie française* című, nagy vihart kavart írása, voltaképpen pamfletje, amely a korszak egész „francia ideológiáját” a fasiszta illetve jobboldali vagy totalitarianus eszmekörbe utalja, s a demokrácia elveinek a válságában vagy visszaszorulásában annak halálát véli felfedezni. A július 10-i nemzetgyűlési szavazás eredménye arra nem jogosít fel, hogy feltételezzük: az ország politizáló közvéleményében többségben, s különösen ilyen arányú többségben lettek volna a III. Köztársaság alkotmányát elvetők. Annyi mindenképpen

14. A disszertáció egy másik, eddig még nem publikált fejezetében.

15. „Histoire”, 1983. július–augusztus

bizonyosnak látszik, hogy Pétain személye, nimbusza, népszerűsége és ugyanakkor ambivalens politikai nézetei nemcsak a kevésbé informált lakosság tömegeit, de a politikai elit számos liberális, köztársaságghú tagját is meggyőzték a július 10-i döntés helyességéről — vagy legalábbis elkerülhetetlenségéről. Ráadásul Pétain teljhatalommal való felruházásának igen taktikus egybemosása a köztársaság alkotmányának eltörlésével lehetővé tette a közvélemény olyan informálását, amely inkább az első tényt hangsúlyozta, ugyanakkor a képviselők és a politikusi gárda rendszerhú tagjai számára is megnyugtatólag hathatott, a körülmények hatásából következő és ideiglenes jellegű aktusnak tűnt, és nem utolsósorban a felelősség el- és áthárítása keltette megkönnyebüléssel párosulhatott. Kifejezte ugyanakkor a francia társadalomban már korábban meglevő vágyat egy „megváltó” vagy legalábbis egy karizmatikus vezető iránt, amit egy kispolgári többségű társadalom meg-megújuló biztonságkeresésével nem nehéz indokolni, különösen a katasztrofális katonai vereség körülményei között. De nem csupán Pétain személye, hanem programjának tartalmi és formai jegyei (a személyéhez kötött, patriarchális hangvételű szövegek, beszédek) is alkalmasnak bizonyultak arra, hogy valódi jelentésüknél szélesebben értelmezzék és elfogadják azokat.

A Pétain-kultusz társadalomlélektanát hosszasan lehetne elemezni. Az állami vezetés „depolitizálása”, az a konzervatív megfogalmazás, amely a képviselői intézmények és a pártok megszüntetését, az „organikus” társadalom-szervezést jelentette, találkozott azzal az állampolgári igénnyel, amely államfő és alattvalói felkínált patriarchális kapcsolatát valami naív, gyermekes hittel fogadta a kétségbeesztő helyzetben. Megkönnyebbülést jelentett a polgár számára, hogy infantilizálják: van, aki biztosítja számára a felemelkedést anélkül, hogy neki ezért bármit tenni kellene, csupán „szolgálni”, „engedelmeskedni”, önként vállalni a fegyelmet. Bizonytalanságában biztonsággal töltötte el Pétain magabiztossága. A marsall rövid, axiomatikus mondataiból az világott ki, hogy az igazság birtokában van. Didaktikus beszédeinek információs értéke többnyire a nullával volt egyenlő, de a franciák milliói a német megszállás, az élelmiszerhiány, a munkanélküliség, a két millió hadifogoly problémáját nem *megérteni* akarták. Büntudattal sem kellett lelkiismeretüket megterhelni, mert a marsall magára vállalt minden felelősséget: „A történelem — mondta — egyedül felettem fog ítélni.” A felelősség egyik központi kategóriája volt a pétainizmusnak és nem elsősorban lélektani okokból hangsúlyozta oly gyakran a marsall. A kompetens, hozzáértő szakigazgatás igényét is kifejezte vele, szemben a demokrácia laikus elvével, amely a konzervatív álláspont szerint egyenesen szüli a felelőtleniséget.

A marsall beszédei a prédikátorok és gyóntatók stílusát idézik, és az egyház politikus papjai mintha visszhangoznák a pétaini szövegeket. Nem csupán a moralizáló szövegek, de a vereség értékelése is hasonló: „mire használtuk fel az 1918-as győzelmet? Mire használtunk volna fel egy könnyű győzelmet 1940-ben?”¹⁶ „Most saját magatokról akarlak megmenteni benneteket” — mondja Pétain 1941. augusztus 12-én, az első németellenes merényletek kapcsán.¹⁷ És 1941. szeptember 22-én ugyanerről a kérdéstről: „ellentmond a francia tradíciónak, hogy hátbatá-

16. „La Croix”, 1940. jún. 28.

17. *Philippe Pétain: Quatre années au pouvoir*. Paris, 1949.

madjanak a parancsnak engedelmeskedő katonákat”¹⁸. Pétain az Atya (Miatyánkot írjak hozzá) és a Megváltó Krisztus is, aki feláldozza magát Franciaországért. Bár legálisan, nemzetgyűlési szavazás útján szerezte meg a teljhatalmat, erre soha nem hivatkozik. A hatalmat nem *kapta*, hanem ő *adja oda* személyét Franciaországért („*Je fais le don de ma personne*”), hiszen a Gondviselés emberének *sajátja* a hatalom és akkor teljesíti küldetését, amikor már minden veszve van. Kiváló taktikai érzékre vall, hogy Pétain küldetéses, áldozati szerepéről szól a németek árnyékában, nem pedig a hatalom megszerzéséről és gyakorlásáról! De feltehetően maga is meg volt győződve, illetve hagyta magát meggyőzni providenciális szerepéről. A marsall személyi kultuszát nem kellett felülről szítani, csak alaposan kihasználni, s ezt meg is tette a vichyi propaganda. Portréit milliószámra vásárolták, sűrű utazásai alkalmával lelkes tömeg köszöntötte, a gyermekek levélzönnel árasztották el. (A marsall gyakran intézte hozzájuk szavait, például azzal igyekezett lebeszélni őket az iskolai puskázásról, hogy az őt, a marsallt szomorúsággal töltene el. Egyébként havonta kétszer, csütörtökönként fogadta alattvalóit és igazságot szolgáltatott, akárcsak hajdan Szent Lajos egy fa alatt.) Pétain és tanácsadói tisztában voltak az auditivitás hatásosságával, gyakori rádióbeszédei megőrizték többnyire fáradt, megtört hangját,¹⁹ mely mégis határozottságot mutatott és bizakodást sugallt. Jól bánt a hangjával, amely mindig kifejezte pillanatnyi mondanivalójának alaphangulatát. „Szinte időtlen hang” – mondja róla Mauriac, aki egyébként négy évvel később ugyanezt állapítja meg De Gaulle hangjáról is. Időtlen, örök, akárcsak Franciaország, amelynek a pillanat: a háborús helyzet változásai, az ideiglenesség állandósítása formálta valójában a sorsát, a pétaini felfogásban mégis úgy tűnik fel, mintha az időn kívül állna. Kétségtelen mindebben a nemzet átmentésének szándéka, de egyre több hazugságot, félrevezetést is takart. Igaz: az „atyai” hang kezdetben elfedte a növekvő szakadékokat a szó és a tettek között. A franciák által kiválasztott, német kézre adott túsók közül egy ideig még akadtak olyanok, akik „Éljen Pétain, éljen Franciaország” felkiáltással haltak meg, de a marsallnak csakhamar hangot kellett váltani. „Eddig az atya hangján szóltam hozzátok, ezután az államfő hangján leszek kénytelen beszélni.”²⁰

A nyilvánvaló társadalomlélektani okok mellett, illetve azok magyarázatául a III. Köztársaság politikai rendszeréről — igaz, csak változatosan — elmondottak (ld. a 14-es számú jegyzetet) még tovább motiválhatják általában a karizmatikus vezető, a vereség körülményei pedig éppen Pétain személyének bizalommal, megkönnyebbüléssel teli elfogadását.

18. I. m.

19. Centre Georges Pompidou archív lemezanyaga, Párizs.

20. 1941. augusztus 15-i beszéd. *Ph. Pétain*: i.m.

Család – ifjúság – nevelés

„A család jogai megelőzik és felülmúlják az állam jogait éppúgy, mint az egyének jogait.”
(Pétain, 1940. szept. 15.)

A „Munka–család–haza” új hármasszaván belül kitüntetett szerep jutott a szlogen középső tagjának. A konzervatív-kollektivista, a moralitáson alapuló ideológia a családot tekintette a társadalom szerves alapegységének, a forradalom óta „mesterségesen létrehozott” és a nemzeti forradalom által felbomlasztásra ítélt közösségekkel (párt, osztály, szakszervezetek) szemben. A „családpolitika” így sűrítve tartalmazta a „nemzeti forradalom” elvének és gyakorlatának szinte minden jellemzőjét, sürgető gyakorlati lépések ideológiai köntösbe öltöztetését is, úgy mint a születések számának növelése és a női munkaerő kivonása a munkanélküliség miatt. Továbbá meg kívánta valósítani a társadalom „depolitizálását”, valamint az új, „morális” embertípus kialakítása ürügyén az állampolgárok „agymosását” az oktatási rendszer átalakításával és az új ifjúsági és felnőtt szervezetekbe tömörítésével. A polgári demokráciára jellemző politizálási mód és intézmények teljes kiiktatását és helyettesítését akarta véghez vinni az organikus társadalomfelfogásnak megfelelő ideológiai indoklással.

A „család” címszó alatt összegezhető voltaképpen népesedési és szociálpolitikai intézkedések nemcsak készen álltak a konzervatív, nacionalista programokban, de előzményekre tekinthettek vissza az 1939-es *Code de famille*el, amelyet a hosszú ideje tartó demográfiai apály inspirált elsősorban. Franciaország aggasztó népesedési helyzete, a születések számának csökkenése — akkor is, azóta is — igen hatásosan kiaknázható nacionalista konzervatív ideológiák által. A Daladier-kormány csekély „ideológiai megtámogatás”-sal hozta meg végül is intézkedéseit, de ezek már nem kerülhettek alkalmazásra. Ugyanakkor kétségtelen tény, hogy a család- és általában a szociálpolitika terén Franciaország igen elmaradott országnak számított. A liberális államfelfogást védelmezve a III. Köztársaságban tartózkodtak az állami tevékenység ilyen irányú kiterjesztésétől is. A Hohenzollernek többet tettek munkásaikért, mint a III. Köztársaság — Bebelnek ez az 1904-es amszterdami Internacionálé-kongresszuson elmondott mondata kedvelt idézet volt Vichyben. A két háború közötti időszakban először a jobboldali kormányzat alatt került sor már igen aktuális — Európa több országában régen meglevő — törvények meghozatalára, majd a szocialista vezetű Népfrent-kormányok tettek jelentős, de a politikai hatalomhoz is kötődő befejezetlen, részben visszavont, de még így is döntő fontosságú lépéseket.

A fontos ideológiai funkcion túlmenően — hiszen ez kitüntetett terület volt a liberális köztársaság elleni harcban — lássuk, milyen *gyakorlati* lépésekre szánta el magát a vichyi kormányzat. Melyek voltak az objektív helyzetből adódó követelmények, s melyek voltak hivatottak elsődlegesen vagy döntő súllyal az új, „morális” — vagyis világnézeti-politikai — rend prioritását s a régi lebontását biztosítani?

Az 1940. július 12-i kormányban a tűzkeresztes Ybarnegaray az ifjúság-, család- és egészségügyi államminiszter. Szeptemberben a család- és egészségügy a Belügyminisztérium alá kerül, majd néhány hónap múlva a volt oktatásügyi miniszter vezetése alatt Család- és Egészségügyi Államtitkárság jön létre a *Nemzetvédelmi Minisztérium* irányítása alatt. 1941 szeptemberében Családvédelmi Kormánybiztos-ságot hoznak létre, amely 1942 májusától (Platon admirálison keresztül) közvetlenül Pétain alá tartozik. Ennek feladata volt törvények kezdeményezése, a törvényjavaslatok véleményezése, a közigazgatás ösztönzése végrehajtásukra, s ehhez regionális hálózattal is rendelkezett.²¹

Kétségtelen tény, hogy a családvédelmi intézkedések köre számos olyan területre is kiterjedt, amellyel a „szociálliberalizmus” éppen a háborút közvetlenül megelőző egy-két évben kezdett foglalkozni, s sok tekintetben kontinuitás figyelhető meg, amely a háború után is folytatódik. Ilyen például a terhesgondozás intézményesítése és a bűnöző, károsodott, gyógypedagógiára szoruló gyerekek intézményes kezelése. Nem sorolhatóak teljesen ide a prostitúció, az abortusz, az alkoholizmus ellen született törvények, s főleg a válás erőteljes megszigorítása.²²

A családot érintő törvényhozás másik körét a szociálpolitikai rendelkezések jelentik. Nem alakult ki egyetértés — sőt egymásnak ellentmondó intézkedések is születtek — a tekintetben, hogy a családok előnyben részesítése csak a családi pótlék útján vagy már eleve „családi fizetések” megállapításával történjen-e? A kettőnél több gyermekes családok progresszív juttatásban részesültek és előnyt élveztek az örökösödési törvények rendelkezéseiben is. A háború, a kettéosztottság, a több mint egymillió hadifogoly ellenére vagy egy évszázad óta a háború végén volt a legmagasabb a születési arány.

A családot a társadalom legkisebb, de egyben alapvető közösségi szervezetének tekintették, s ha ennek megfelelő jogállás kidolgozására nem is került sor, létrejöttek különféle családi egyesületek s a többgyermekes apák — mint olyanok — képviselve voltak számos gazdasági-társadalmi egyesülésben és az új közigazgatási szervezetekben is. A rendszer szándéka szerint a gyermektelenek nem csinálhatnak karriert.

Pétain már 1934-ben szívesen elvállalta volna a közoktatási tárcát és a zsidó-törvény minisztertanácsi vitáján elsősorban az oktatás területéről (és a közigazgatásból) szeretne volna teljesen kiiktatni a zsidókat és a szabadkőműveseket. A marsall ezzel a véleményével nem is ment túl a klerikális konzervatív vagy a mérsékelt jobb általános és a „laikus köztársaság” berendezkedése óta hol csituló, hol hevesebbé váló kritikáján, mely döntő jelentőséget tulajdonított az ifjúság nevelésének. Közismert, milyen botránykő volt a jobboldal számára az *instituteur* — az általában radikális vagy szocialista vidéki tanító, aki ateista, egyenlőséget

21. Ez is egyike volt azoknak az intézményeknek, amelyek tevékenysége megszakítás nélkül folytatódik a felszabadulás után. Vezetőjét igazolják. *René Rémond: Le gouvernement de Vichy.* Paris, 1972. 247.

22. Az 1941. április 2-i törvény értelmében 3 évnél frisebb házasságokat nem bontanak fel és a válókok között a házasságtörés nem szerepelhet. (*Journal Officiel*, 1941. ápr. 3.) — Egy 1942. július 23-i törvény büncselekménynek minősíti a család elhagyását. A nők családon belüli jogállását erősítik (*Journal Officiel*, 1942. szept. 23.), vagyoni téren önállóbbá válnak, de vissza kell térniük a „családi tűzhez” — a kötelező iskolai családi ismeretek oktatása is ezt sugallja.

hirdető elveivel „mérgezte” a gyermekeket.²³ A vereség után az iskolának a bűnbak szerepét is vállalni kellett: szocialistának, pacifistának kiáltották ki. (Pétain azt mondta Bullit amerikai nagykövetnek, hogy Franciaország azért veszítette el a háborút, mert tartalékos tisztjeinek szocialista tanítói voltak.²⁴)

Vichy úgy kívánta átformálni az oktatást, hogy mindenekelőtt az említett egységes tanítói rend alól húzza ki a talajt, visszavigye a valláserkölcsösi nevelést az iskolákba, de ugyanakkor az egyház tényleges jogállását — az államhoz való viszonyát — lényegében érintetlenül hagyja. Ennek okát talán leginkább abban kell keresni, hogy a közvetlenül az egyház befolyása alatt álló pártok, mozgalmak vagy már maguk is elfogadták egyház és állam szétválasztásának tényét, vagy pedig nem csatlakoztak Vichyhez, sőt a későbbiekben az ellenállási mozgalom fő bázisát jelentették kezdetben, így a vichyi belpolitikai nézetekhez egyébként sokszor közelálló kereszténydemokraták-keresztényszocialisták. Isten ugyan visszakerült az iskolákba, de elsősorban a fakultatív vallásoktatás révén és a feszület mint jelkép által, amelyet a köztársaság kitiltott a középületekből, de most „fakultatívan” újra kiakasztható lett. A megreformált tananyagot és a vichyi propagandát nem annyira Isten és a kereszt visszakerülése, mint inkább a valláserkölcsökkel rokon moralitás egyeduralma jellemezte. Az egyház tényleges befolyása csak annyiban változott, hogy törvény biztosította újra, hogy a kongregációk tagjai oktathassanak, de ez a törvény már csak egy ténylegesen — eddig ugyan törvényellenesen — létező gyakorlatot szentesített.

A tanítók elleni fellépést elsősorban az „*école normale*”-ok, a tanítóképzők megszüntetése jelentette.²⁵ A III. Köztársaság tanítói — akárcsak politikai pártjai — meg voltak győződve a monarchista, klerikális veszélyről, s így az ateista, egyházellenes nézeteket, a racionalizmust, szabad gondolatot, scientizmust, a haladás gondolatát akarták mindenekelőtt diákjaik fejébe vésni. Az erősen centralizált iskolarendszer alkalmasnak bizonyult erre az egységesnek mondható állampolgári nevelésre, s így Vichy dolgát is megkönnyítette, hogy a tanítói gárda kicserélésével, a tananyag „átprogramozásával”²⁶ felhasználhassa az ellenkező előjelű doktrinák oktatására.

A III. Köztársaság párhuzamos oktatási rendszere ugyanakkor az egyenlőtlenség növelésének irányába hatott, mivel a középfokú gimnáziumi oktatás csak 1930-tól vált ingyenessé és azt eredményezte, hogy az *école normale*-ok (tanítóképzők) középszintű, de már korábban ingyenes és a gimnáziumoktól elválasztott rendszere az egyetemekre jutást szinte lehetetlenné tette. Az *école normale*-t végzett tanítót nagy társadalmi szakadék választotta el a középiskolai tanártól, a professeurt az instituteurtól. Ugyanakkor az elemi oktatásban részt vevő gyerekek tömegei a

23. A „szabad” vagyis egyházi iskolákban 1939-ben 1 millió 300 ezer gyerek tanul, míg a „világi”, állami iskolákban 5 millió 800 ezer.

24. Robert O. Paxton: La France de Vichy. Paris, 1973. (Eredeti kiadás: Vichy France. Old Guard and New Order. New York, 1972. 40-44.)

25. Az 1941. szeptember 20-i törvénnyel rendezett, de már jóval korábban bejelentett lépésről van szó.

26. Az elemi oktatás programjának a tervek szerint tartalmaznia kell: az állam iránti kötelességre nevelést, a közérdek és a tövény tisztelétét, a „szolgálat” nemes fogalmának megértését, a haza iránti kötelesség teljesítésére nevelést. Fontos szerepet kap a kötelező testnevelés és a gyakorlati munkára oktatás.

velük társadalmilag többségükben homogén réteget képező tanítóktól szerezték ismereteiket.

Önmagában tehát a párhuzamos oktatás megszüntetése, amelynek gondolata már korábban felmerült, az oktatás demokratikusabbá tételét, a társadalmi mobilitás növekedését is jelenthette volna. Mire a népfront-kormány oktatási minisztere, Zay által kidolgozott törvényjavaslat — amely megszüntette volna a „zsákutcákat”, lehetővé tette volna egyik iskolatípusból a másikba, illetve azokból a felsőoktatási intézményekbe való bejutást — a parlament elé került, a népfront-kormány már kifulladásra jutott. A klasszikus vagy modern tanulmányok feletti vita is a jobb-bal politikai megoszlást követte. A háborút megelőző évekre pedig a jobboldal azt a veszélyt jelezte, hogy a középiskolai oktatás színvonala igen alacsonnyá válik, és nem tud megbirkózni az immár ingyenes gimnáziumokba áramló tömegekkel. Vichy oktatási miniszterei (öten konzervatív egyetemi professzorok, a hatodik fasiszta fró) az elit középiskola visszaállításán fáradoznak, s az 1941. augusztus 15-i törvénnyel visszaállítják a tandíjat a középiskolák felső osztályaiban.²⁷ A paralellizmust részben megszüntetik, de egészen más céllal: az „elemi iskolai szellem” kiírtása céljából. Az iskolai programok a „klasszikus” tagozatot teszik általánossá a három évig kötelező latinnal, de kiegészítik új tantárgyakkal: a vichyi állampolgári hűséget erősítő ismeretek, valamint a „családi” — nők számára a háztartási, fiúk számára a gyakorlati, manuális — ismeretek oktatásával. (A kézművesség iránti nosztalgia s a benne rejlő, a kapitalista tömegtermeléssel szembeállított érték képezte az utóbbi tantárgy ideológiai alapját.)

A középiskolai tanárok jó része is azonosult a III. Köztársasággal, bár ők már a tanítóknál sokkal kevésbé voltak politikailag és szociológiailag homogének. Az École Normale Supérieure-t végzetekből került ki a köztársasági politikusok jelentős hányada, köztük: Jaures, Blum, Herriot. Joggal nevezte Thibaudet a III. Köztársaságot *la République des professeurs*-nek.

A vichyi oktatási program végrehajtása a szervezeti változtatásokon túl persze mindenekelőtt az oktatókon múlt. Sajnos egyelőre kevés adattal rendelkezünk például olyan fontos kérdést illetően is, mint a tanítók-tanárok körében véghezvitt „tisztoztatás”. Egyes törvények — mint a visszahívhatóság lehetősége, amellyel a prefektusokat ruházták fel, vagy mint a szabadkőművesekre és a zsidókra vonatkozó törvények — mélyen érintették őket. Kérdéses azonban, hogy milyen mértékben, hogyan hajtották végre ezeket a törvényeket? A helyükön maradó tanítóknak-tanároknak nyilatkozatot kellett aláírniuk, hogy nem zsidók és nem szabadkőművesek. További kérdés a nyilatkozatok valódiságának ellenőrzése és a végrehajtás,²⁸ meg-

27. Az ókori Róma kiváló történetfrója, Carcopino oktatásügyi miniszter nagyszabású beszédben indokolta 1941. szept. 3-án a reformot. Szerinte a korábbi helyzet a gazdag családokat és a városlakókat favorizálta. A tandíj visszaállítása ellenében ösztöndíjrendszert helyezett kilátásba. (Bulletin d'Informations Générales A.D. Guerre 1939-45 Série C Vichy-Etat Français No 54.)

28. Szórványos adataink nem általánosíthatóak. De mindenképpen jellemző lehet a prefektusok 1941 szeptemberi jelentéseinek összesítése, amelyből az ország egészére vonatkozóan az világlik ki, hogy a tanítók-tanárok „nem túl lelkesek az új rend iránt”, az egyházi és világi oktatás együttműködését nem sikerül megvalósítani az utóbbi képviselők ellenkezése miatt. Beszámolni a zsidó és szabadkőműves oktatók elbocsátásáról, de úgy tűnik, a „volt kommunistákat nem bocsátják el, ha jól viselkednek” (Rapports des Prefets. Archives Nationales [A. N.] F¹⁷ 13376).

válaszolni azonban egyelőre nem lehet ezeket. A prefektusok jelentései minden-
esetre gyakran tartalmazzák az állásukból felmentett tanítók-tanárok (de főleg
tanítók) számát. Ezek azonban szórványos adatok és igen kis számú — esetenként
2-8 tanítót érintő — felmentésről számolnak be.²⁹ Valószínűnek tűnik, hogy a
törvények végrehajtása általában vontatottan haladt, ezt bizonyítja az is, hogy
1941 tavaszától a Journal Officiel időről időre listákat közölt, név szerint sorolva
fel a helyükről még el nem mozdított állami (szabadkőműves vagy zsidó) tiszt-
viselőket.

A vichyi politikában és ideológiában kitüntetett helyet elfoglaló ifjúságpolitika
természetesen nem korlátozódott az iskolapolitikára. Az ifjúsági szervezetek egy-
ségestésének gondolata több ízben felmerült ugyan, de gyakorlati megvalósítása
igen komoly akadályokba ütközött. Főleg az egyház vette zokon az egységes ifjúsági
szervezet létrehozásának gondolatát,³⁰ de a két zóna léte és a németek érdeke is
ellentmondott ennek. A serdülőkor, ez a 20. század által kitüntetett, önállóan
elismert életkor, amely sem nem gyermekkor, sem pedig felnőttkor, az irodalmi
műveknek is sokszor ábrázolt életszakasa Musiltól Alain Fournier-ig. A két háború
között ezek az egyenlőtlen bűjtött kamaszok jelentős tényezőivé váltak a
baloldali és a katolikus mozgalmaknak éppúgy, mint a szélsőjobboldali, fasiszta
színezetűeknek. A serdülőkorúak számára 15-20 „szabad” szervezet kínálkozott,
főleg katolikus és cserkész szervezetek. Vichy megteremtette a maga hivatalos
szervezetét, a *Compagnons de France*-ot a 15-20 éves fiúk számára, akiknek a
nemzeti forradalom élgárdájává kellett volna válniuk.³¹ A *Compagnons* a gyakor-
latban a munkanélküliség hatásának csökkentését is célozta (falun pl. a mező-
gazdasági munkát végzik a munkanélküli fiatalok), és az idő múlásával egyre
inkább a disszidenciához, az ellenálláshoz való csatlakozás megakadályozása vált
fő feladatukká.

A kötelező katonai szolgálat korosztálya részére viszont létrehozta Vichy a
— szándékát, szerepét tekintve sokat vitatott — egységes szervezetet, a *Chantiers
de jeunesse*-t, az ifjúsági munkatáborokat. Az 1940 nyarán alakuló, a városi fiatalokat
főleg erdei munkára fogó szervezet a későbbiek során a megtiltott katonai szol-
gálatot volt hivatott helyettesíteni. Kötelezővé tették minden 20 éves fiú számára
a 9 havi szolgálatot egy *chantier*-ban. Vitatott kérdés: titkos hadsereg volt-e a
chantier, készen arra hogy adott esetben a szövetségeseket segítse? Nos, a válaszok
elégé végtelenek ebben a tekintetben: Paxton ezt határozottan cáfolja,³² többen
— így Aron³³ is — hajlanak arra, hogy az ellenállás potenciális szervét lássák
benne. Véleményem szerint — működésének tényei és Vichy egész politikájának
fényében — a *chantier*-k elsősorban az ideológiai „*endoctrinement*”-t szolgálták. A
nagy teret kapó „morális nevelés” az Action Française-hez közelálló történész,
Bainville történelmi szemléletét tükrözte. A vichyi ifjúságpolitikát kézben tartó
Lamirand — Ybarnegaray után az ifjúsági ügyek államtitkára — katolikus és

29. A. N. F¹ III^c, Paris

30. R. O. Paxton: i. m. 160.

31. Vichy 25 ezres tagságról számol be, de a német titkoszolgálat szerint számuk 1941 márciusában
mindössze 8000. (R. O. Paxton: i. m. 160.)

32. I. m. 162-163.

33. Robert Aron: Histoire de Vichy. I-II. Paris, 1954.

paternalista volt, konzervatív szociális gondolatoktól áthatott szemléletével nyomta rá bélyegét a *chantier*-kra. Lényegében a pétainizmus, a hivatalos ideológia propagálása volt a cél. A „dinamikus” ideológiáktól kölcsönözték a fizikai erő és a sport kultuszát, amely természetes módon illeszkedett a vichyi konzervatív gondolkodáshoz, s amelynek egyik alapélménye a francia dekadencia s célja a „nemzet regenerációja” volt. Mindez persze egyúttal a katonai kiképzésnek is jó alapja lehetett.

Vichy első éveiben mégis az ideológiai cél, a rendszer támogatása, a kallódó, esetleg munkanélküli, a disszidenciával kacérkodó fiatalok „befogása” volt a cél. S ha látjuk, hogy a vichyi politikai vezetés mennyire komolyan vette propagandájának célkitűzéseit a „nemzeti forradalom”, a régi rezsim lebontása és az „új rend” kiépítésével kapcsolatban, semmi okunk kételkedni abban, hogy a fiatalság megnyerését, beépítését különös gonddal kezelte e cél érdekében. S amennyire nincsenek jelei „kettős politikának”, amilyen egyértelműen és határozottan lépett fel a fokozódó ellenállással szemben, olyannyira nyilvánvaló, hogy Pétain nem a németek ellen kívánt titkos hadsereget létrehozni. Nem hagyható figyelmen kívül a hadsereg alapjai megvetésének gondolata sem a békekötés *utáni* időre, de *nem* a németekkel való szembefordulás szándékával! Amikor 1942 novemberében az egész országot megszállja Hitler hadserege, az ifjúsági tábortok változatlanul folytatják tevékenységüket. A fiatalok nacionalista szellemű nevelése azonban feltétlenül — potenciálisan vagy ténylegesen — németellenességet is jelentett, s az észak-afrikai partraszálláskor például az ottani *chantier*-k átálltak a szövetségesek oldalára. Másrészt az 1943-tól kötelező németországi munkaszolgálat, az S.T.O. (*Service de Travail Obligatoire*) a „*chantier*”-kat is érintette, s mivel ez az intézkedés volt a „*maquis*”-k létrejöttének közvetlen oka, az ifjúsági szervezetben is ellenálláshoz vezetett. *De addig* — s ez is döntő bizonyíték — a németek nem emeltek kifogást a szervezetek működése ellen. Tehát a *chantier*-k nem tekinthetők titkos hadseregeknek,³⁴ szervezetenként nem tettek semmit a németek ellen, éppen ellekezőleg, az ellenállókhoz való csatlakozás megakadályozása volt egyik céljuk, de konzervatív-nacionalista szellemiségük — akár csak más vichyi szervezeteké — a közhangulatnak megfelelően németellenes volt. Témánk szempontjából — s főként annak időbeli határait figyelembe véve — a világnézeti-ideológiai hatást tekintjük meghatározónak, amit Vichynek szándékában volt elérni, és amit valóban el is ért az ifjúság integrálásában.

Sajnos, a történeti munkák vagy a visszaemlékezések zöme lényegesen szűkszavúbb, amikor Vichy belpolitikai programjával kapcsolatos állásfoglalásukról, az egyes belső áramlatokhoz fűződő viszonyukról van szó, miután aszerint kívánják védői vagy köztudósi álláspontjukat alátámasztani, hogy mennyire volt *németellenes* illetve *kollaboráns* egy-egy szervezet, mozgalom, személy vagy hatóság. Érdekes jelenség ebből a szempontból az uriage-i vezetőképző intézet (*École des cadres d'Uriage*) esete. Annyiban sorolható az ifjúsági politikával kapcsolatos kérdések körébe, hogy itt képezték az ifjúsági vezetőket. Az uriage-i iskola erőteljesen a perszonalizmus, Mounier és az *Espirit* köre hatása alatt állt, amely egyik „félhi-

34. Ezt volt országos vezetőjük, de la Porte du Theil tábornok 1960-as közlése is alátámasztja. (R. O. Paxton: i.m. 163.)

vatalos”, pontosabban szólva a „nemzeti forradalom”-nak nevezett konglomerátum-ideológiával több ponton érintkező és megtúrt ideológia volt, amíg nem szakított vele és nem szűnt meg létezni maga a folyóirat is. Mounier számos cikket írt kifejezetten az uria-ge-i intézet „inspirálására”. Kérdéses: mennyiben járult hozzá ez a mégis csak az emberi személyiséget, individuumot és annak jogait is hangoztató, de közösségi elhivatottságú nézetrendszer ahhoz, hogy az uria-ge-i iskola az aktív ellenállás oldalára állt 1942 novemberében.³⁵ Nyilvánvalóan hozzájárult.

Az idő előrehaladtával — a rendszer általános változásával párhuzamosan — változások következnek be a fiatalsággal, a fiatalok szervezeteivel szembeni politikában is. Az ellenállás terjedése következtében a kezdeti, a lelkesedésre, meggyőződésre apellálás helyett a jelszó a „vezér követése vakon”, „hinni, engedelmesskedni, harcolni”³⁶ lett, mint ahogy a rendszer növekvő külpolitikai és a németekkel szembeni sikertelensége minden területen a kényszer alkalmazásának fokozását kívánta meg. Az ifjúsági mozgalmak pluralizmusát Pétain egy 1942 márciusi beszédében szentesítette³⁷ s egyúttal igen szűkre is szabta annak kereteit: a sokszínűség határát ott húzta meg, ahol a mozgalmak a „politikai vagy állampolgári tartózkodás” talajára kívántak lépni. A mindenki számára közös és kötelező állampolgári és hazafias szellemet pedig az „államnak kell meghatároznia”. A gyakorlatban ez azt jelentette — s ez a sajtó „pluralizmusára” is vonatkozott —, hogy a pétaini „szózatok”, „üzenetek”, „beszédék” képezték a közös és kötelező ideológiai keretet. Nem tartalmazhatott mást az ifjúsági program sem.³⁸ Ugyanakkor bizonyos területeken ez együtt járt az oktatás terjedelmének bővülésével, technikai-gyakorlati tárgyak oktatásával, a szakmai képzés fellendülésével. Ez utóbbiról szólva írja az *Esprit* 1945 októberi száma — egy olyan időpontban tehát, amikor kevés lehetőség volt a differenciált értékelésre —, hogy „új és forradalmi” munkát végzett ezen a téren Vichy. Az ifjúsági szervezetek névleges pluralizmusa és politikai-ideológiai együttműködése akkor bomlik fel, amikor a fasiszta, kollaboráns politikai erők egyre nagyobb szerephez jutnak Vichyben, és akár csak az ország, az ifjúsági mozgalom is valóban kettészakad, most már nem a demarkációs vonal léte következtében.

35. Hallgatói között volt Hubert Beuve-Méry, a „Le Monde” későbbi főszerkesztője, Jean-Marie Domenach, aki Emanuel Mounier-t követte az „Esprit”-nél.

36. R. Rémond (szerk.): *Le gouvernement de Vichy 1940-42*. Paris, 1972. 271-272.

37. Ph. Pétain: i.m.

38. Az állampolgári kötelesség s általában a kötelesség, a közérdek hangsúlyozása a jogokkal szemben egyik központi kategóriája a pétaini ideológiának, s nem csupán az ifjúságra vonatkoztatva. Több, az előző rendszer „individualizmusától” már korábban elforduló író, publicista, tudós sietett önként ennek propagálásában a marsall segítségére. Ld. többek között a neves történész, André Siegfried cikksorozatait: „a franciáknak van érzékük a hazafiassághoz, de nincs állampolgári érzékük”. Siegfried a közszolgálat, a közérdek presztízsének helyreállítását tartja az egyik legfontosabb nevelési feladatnak. (*Bulletin d'Informations Générales A.D. Guerre 1939-45 Vichy-État Français* No 38. és 43.)

A gazdaság és a társadalom szervezetének átalakítása

A gazdaságirányítás és az érdekvédelem volt az a terület, amelyet Vichy a legnagyobb akarattal, programmal és dinamizmussal próbált átalakítani. Ugyanakkor éppen itt ütköztek leginkább az egymás mellett és egymás után uralmon levő politikai-társadalmi érdekek. Itt tapinthatók ki leginkább a vichyi politikusok sokszor pragmatikus jellegű, de egyúttal strukturális változást eredményező politikai-társadalomelméleti nézetei, például olyan döntő fontosságú kérdésben, mint az állam szerepe a gazdaságban. Tágabb értelemben pedig általában a korabeli kapitalizmus szisztémájához való viszonyról van szó. Ugyanakkor itt torzul el leginkább — megnehezítve az utókor elemzését is —, válik sokszor felismerhetetlenné és szinte kitapinthatatlanná az eredeti program, szándék. Ez azonban érthető, hiszen ez volt az a terület, ahol a németek elsősorban és mindenekelőtt érdekeltek voltak, amelybe a leginkább beleavatkoztak, amelyről a fegyverszüneti pontok is rendelkeztek. Ily módon sokszor nehéz értékelni a vichyi döntéseket: mennyiben származtak a belső „rekonstrukciós”, nemzeti forradalmi programból, mennyiben a német jelenlét sugallta őket — akár kollaborációs szándék, akár kényszer formájában —, vagy esetleg éppen ellenkezőleg, a németellenes törekvés a mozgatójuk. Persze Vichy alkotó tevékenysége a gazdasági élet terén olyan nagy igényű, hogy semmiképpen sem lehet teljesen a kényszerlépések közé utalni. Főként nem az általunk vizsgált periódusban, hiszen korábbi, háború előtti forrásokból táplálkoznak és sokszor túl is mutatnak a rövid vichyi perióduson, így talán túlzás nélkül elmondható: Franciaország jelenkori fejlődésének fő problémái tapinthatók ki rajtuk. Természetszerűen nemcsak gazdaságpolitikai koncepciók ezek, nem csupán a gazdaságot, de a társadalom szervezetét, sőt a politikai rendszert is alapvetően érintő kérdések. Itt csak a legszükségesebb mértékben érintjük a kérdéskör elméleti vonatkozásait, inkább a konkrét lépésekről, a megvalósulás kereteiről lesz szó.

A gazdaság és a szociális érdekvédelem átszervezésének kérdésében bukkantak felszínre azok a III. Köztársaság idején jelentkező reformtörekvések, amelyek a vichyi időszak alatt kaptak teret a megvalósulásra. Az ellentétes nézetek azonban kompromisszumos, bonyolult törvényekhez vezettek, s ezek jellege, valamint a rendszer fokozatos degradálódása és rendőrállammá alakulása a végrehajtást végül is lehetetlenné tették.

Két alaptendencia és ennek megfelelő érderendszer húzódott meg a gazdaságirányítás és érdekvédelem kérdéskomplexuma mögött. Az egyik tendencia — amely a nemzeti forradalom ideológiájából ugyan kizárattott, de a pétainista ideológia közvetve mégis segítőjévé válhatott, a hatalomban pedig mindvégig képviselést kapott — a francia gazdaság racionalizálását, modernizálását, ezzel kapcsolatban az állam szerepének megváltoztatását igényelte, a szervezett, tervezett racionális működésből pedig annak fő akadályát, az osztályharcot illetve az osztályharcos szakszervezeteket akarta kizárni. Ez az irányzat mindenekelőtt a francia ipari és pénzügyi nagytőke érdekeit kívánta képviselni,³⁹ és ennek nem mond

39. A háború után a nagytőke és a vichyi kormányzat összefonódása, a német megrendelésekből származó nagy profitszerzés s ezáltal a tőke kollaborációjának a vádja közhelynek számított. Hoz-

ellent, hogy két olyan erő kötött szövetséget megvalósítására, amelyet egyik oldalon az ipari és munkaügyi miniszter, a C.G.T. volt főtítkár-helyettese, René Belin képviselt, a másik oldalon pedig munkatársai, illetve a vichyi vezetésben egyre nagyobb szerephez jutó fiatal technokraták.⁴⁰ A két csoport, a „planista” szindikalisták és a tőkés érdekeltségű technokraták más-más oldalról közelítettek. Az előbbiek nem voltak hajlandók feláldozni a munkásság szakszervezeteit, ha az együttműködés szervévé is kívánták tenni azokat, s a technokrata csoport egyes tagjai is elfogadták, sőt ösztönözték a lojális, apolitikus munkás érdekszervezetek alakítását a kapitalizmus modernizálásának részeként, mint például az amerikai példát szem előtt tartó és voltaképpen liberális J. Detoeuf. De a technokraták többségét, azokat, akik Vichyben jelentősebb szerepet játszottak, jobban vonzotta az általuk a modernizálás és a racionalizálás mintaképeinek tartott olasz és főleg német minta és ez többeknél a francia nagyvállalatokat a nemzetközi vérkeringésbe bekapcsoló „európai” programmal párosult. Ők az „európai” program, azaz a német-francia ipari együttműködés, a tervezés, az állami beavatkozás növelésének s általában az állami korporációk megteremtésének hívei voltak, s a középosztályok antikapitalista ideológiájából csak az antiliberalizmust kölcsönözték — gazdaságra és politikára egyaránt vonatkoztatva. Találkozott véleményük olyan állásponttal, amely a szocialisták és C.G.T.-isták körében is visszhangra talált. Eszerint nemcsak a kommunizmust, de a fasizmust is úgy lehet elkerülni, ha bizonyos elemeit átveszik, adaptálják és mintegy „desztillálva”, a „rossz” részeit kiszűrve alkalmazzák Franciaországban.⁴¹ Miért ne lehetne ezt véghez vinni olyan „ártatlan” — vagyis látszólag politikától mentes — területen, mint a gazdaság vagy az érdekvédelem? A politikai rendszert magát nem lenne szükséges a példának tartott államéhoz idomítani, csak a „praktikus” reformokat átvenni. Ez kiválóan megfelelt annak a felfogásnak, amely az „önkéntes”, nem kényszerű kollaborációt akarta Németországgal — s ezt sokan el is fogadták —, legalábbis addig, amíg nyilvánvalóvá nem vált, hogy az ennek megfelelő gyakorlat a várttal ellentétes eredményt szül. A megvalósítás mind a németekhez fűződő viszony rosszabbodása, a totális háború következtében kötelezővé vált németországi munkaszolgálat és más követelések miatt, mind a belső ellentétek következtében félbeszakadt. A Hitlerrel várt kedvező értékelés pedig mindvégig elmaradt. Így a reformtörekvések sem külső, sem belső funkciójukat nem teljesítették és csalódást okoztak azoknak is, akik politikai meggyőződésből, s azoknak is, akik külpolitikai megfontolásból, taktikából támogatták érvényesülésüket.

zárjárt a francia tőkésosztály amúgy is rossz presztízsének fokozásához. (Modernizációt sürgető képviselőik vágyakozva tekintettek Amerikára, ahol nem szegény a profit és végképp visszahúzódtak a közvetlen politikai képviselet létrehozásától.) Ez a vélekedés egyrészt elleplezi a vichyi vezetők megosztottságát, az általuk képviselt eltérő társadalmi-politikai csoportok különbségeit, valamint azt is, hogy Vichyben a tőkének csupán egy — már korábban is reformokat igénylő szárnya — aktivizálódott, és egybemossa a német megrendelések teljesítését a technokraták „elvi”, a német gazdaságirányítási, gazdaságátalakítási modellt átvenni kívánó, a náci gazdasági rendbe beépülést sürgető programjával. Ugyanakkor a vichyi politikai vezetés nagytőkeellenes szárnya és a párizsi ellenzék már 1940-41-ben a kapitalistákat, a szabadkőművesnek vagy reformista technicistáknak nevezett csoportot vádolja a nemzeti forradalom szociális tartalmának elsikkasztásával.

40. *Richard Kuisei*: August Detoeuf *International Review of Social History*, 20(1975).

41. *Marc Sadoun*: *Les socialistes sous l'occupation*. Paris, 1982.

A modern kapitalizmus, az irányított gazdaság, a tervezés és racionalizálás, és ugyanakkor már némiképp a „jóléti állam” modelljét is megelőlegező tőkés technokrata körök elsősorban a liberális kapitalizmus bírálata, az antiparlamentarizmus miatt, a velük együttműködésre hajlamos, de munkásérdekeket is képviselő szindikalisták (akikhez nemcsak a „planisták”, de a régi, 1914 előtti forradalmi szindikalisták közül olyan nagy nevű személyiség is csatlakozott, mint Lagerdelle, aki Belin után a munkaügyi miniszteri tárcát kapta meg) pedig főleg az önálló korporációk megteremtésének reményében csatlakoztak Vichyhez. Mindkét csoportot azokhoz a Vichyben és Párizsban is tevékenykedő erőkhöz kell sorolnunk, akik Vichy uralkodó ideológiájának csupán egyik elemét képviselték, de nem voltak képesek az ennek megfelelő gyakorlati döntések kiharcolására, csakis olyan, számukra félmegoldások, kompromisszumok formájában, amelyek nem sértették a „konzervatív” tőkés érdekeltségek érdekeit.

A hagyományos középosztályok érdekeinek képviselete mellett előtérbe került tehát Vichyben az újnak nevezett középosztályé is, s az ő támogatásuk megszerzésére mind a technokraták, mind a „planisták” néven összefoglalt szindikalisták jelentős kísérletet tettek, s ez a konkrét vichyi döntésekben meg is mutatkozik. Az érdekvédelem területén őket — főleg a vállalati, műszaki értelmiséget — harmadik erőként (de nem harmadik rendként) kívánták a munkások és a munkaadók közé szervezni. Azt mondhatnánk, hogy a most vizsgált területen ugyanakkor a hagyományos, a pozícióit veszélyben érző, a már korábban is antikommunista és ugyanakkor antikapitalista (helyesebben és pontosabban *nagyítóke-ellenes*) falusi és városi középosztálybeli rétegek mindenekelőtt egy, a kistulajdont védő rendszert, szintén valamilyen fajta korporációs érdekvédelmet képzeltek el. Nem sorolhatjuk fel ezek változatait és még politikai címkét — jobb vagy bal jelzöt — is nehezen illeszthetünk e nézetek elé. Az autonóm öngazgatásos korporációk híveitől a keresztényszocialista elképzeléseken keresztül a totalitáriánus elgondolásokig erősebben-gyengébben mind-mind hangot kapott Vichyben, beleértve a sajátos mezőgazdasági kis- és középbirtokot erősítő és a rendszer hivatalos jelszavává vált *retour a la terre*-t (vissza a földhöz) és az ennek megfelelő antiurbánus ideológiát is. Sőt, éppen az érdekvédelemmel, tágabban a „Munka” szervezetével kapcsolatos törvény kidolgozásában bizottsági tagként — legalábbis névlegesen — szerepet is játszottak a fenti irányzatok képviselői. Mégis: a rendszer jellegéből, a pétainista vezető gárda világnézetéből adódóan, a múltbeli, patriarchális, kisárutermelő, iparos és földművelő társadalom valamiféle restaurálása, illetve ezek meglévő, erőteljes maradványainak konzerválása, sajátosan értelmezett proudhonista és de la Tour du Pin Péguy-vel ötvözött átöröklítése vált e középosztálybeli érdekeket a hatalomban képviselő csoport meghatározó *ideológiájává*.

Más kérdés a gyakorlati megvalósulás. Az 1940. augusztus 16-i, az ipari „Szervező bizottságok”-ról szóló törvény, az 1941 októberi Munka Charta és az 1940 októberében a mezőgazdasági korporációkról szóló törvény igen jól reprezentálja — mind szövegében, mind érvényesülésében, mind a körülötte folyó propaganda vonatkozásában — a két alapvető, a „modernista” és a „tradicionalista” csoport közötti erőviszonyokat.

Az ipari és kereskedelmi ágakban kötelezően megalakítandó *Comités d'organisations*-ról (Szervező Bizottságok) rendelkező törvény⁴² a kormány által kinevezett bizottság kezébe helyez a vállalatok termelésével kapcsolatos minden döntést.⁴³ Nos, a *comités*-k tagjait a nagytőkés érdekeltségek embereiből válogatták, a munkaadók szervezetei ajánlották többnyire a vállalatok vezetőit. Belin minisztersége idején igyekezett a modernista körökből válogatni. A C.G.T. egykori főtítkárhelyettese 1970-ben arról beszélt egy tudományos konferencián: mennyire nehéz volt az akkori Franciaországban erre a feladatra megfelelő embereket találni, milyen „elméleti űr” tátongott, milyen kevés volt azoknak a száma, akik tudták, mit jelent az „irányított gazdaság”.⁴⁴

A *comités*-k működése — egyáltalán létrehozásuk — a vichyi gazdaságpolitika, de mondhatni az általános politikai vonal egyik botránköve volt. Egyidejűleg támadta az említett nagytőke-ellenes vonal és a párizsi „forradalmi” csoportok, az utókor szemében pedig ez a törvény vált ékes bizonyítékául Vichy és a nagytőke összefonódásának, a hirdetett ideológia és a gyakorlat éles ellentmondásának. De láttuk már: ez ilyenformán leegyszerűsítés. Egyrészt, mert speciális, a nagytőkén, de a munkásmozgalmon belül is meglévő, kisebbségi törekvések kifejeződése volt, ha nem is feltétlenül maga a törvény, de az abból is következő új kapcsolat állam és gazdaság, államhatalom és tőke között. Másrészt ez Vichyn belül is csupán az egyik irányzatot jelentette. A törvény megalkotói — mindenekelőtt maga René Belin — arra hivatkoztak, hogy egyrészt a törvény ideiglenes, sebtében hozták, a vállalatok német kézre jutását igyekeztek megakadályozni vele, másrészt a termelés beindítását célozta, a rendkívüli körülmények játszottak szerepet megalkotásában. Harmadsorban pedig — állította Belin — készültek is olyan kiegészítésre, amely a munkások jogait érvényesítette volna.⁴⁵ Erre végül is — hosszas előkészítés után — úgy került sor egy évvel később, hogy a munkavállalók jogait és érdekvédelmét szabályozó külön törvényt készítettek elő. Ez azonban nem érintette a *comités*-k tevékenységét, amelyek létrehozása az új rezsim leginkább életképes tetteinek bizonyult. A „szervező bizottságok” tevékenysége ellen nem a passzivitásba vonult munkásosztály, hanem a kis- és középvállalkozók tiltakoztak, mint az egyes iparágakat a nagytőke kezébe adó törvény ellen. De csak látszatintézkedéseket kaptak megnyugtatóként, azt, hogy az új érdekvédelmi szervezetek kilátásba helyezésével és az általános hangulatnak megfelelően nem csupán a C.G.T.-t és a keresztényszocialista szakszervezeteket, hanem 1940. november 9-én a munkaadók érdekvédelmi szervezeteit is feloszlatták.⁴⁶

Az ideiglenesnek szánt „szervező bizottságok” tehát végig fennmaradtak és aktívan működtek, az ellenpólusként megígért érdekvédelmi törvény, a hosszú vajúdás és számos kompromisszum eredményeként 1941 októberében kibocsátott⁴⁷

42. Journal Officiel, 1940. aug. 16.

43. A bizottságok hatáskörébe tartozott a vállalati termelési kapacitások felmérése, a készletek felbecsülése, a nyersanyagok, energiaforrások elosztása, a termelés mennyiségi és minőségi feltételeinek rögzítése, árajánlat.

44. R. Rémond: i.m.

45. Uo. valamint Bulletin d'Informations générales. A.D. Guerre 39-45. Série C Vichy-État Français

46. A feloszlítás az országos központokra vonatkozott, így, ha korlátok közé szorítva is, a helyi szervezetek folytatták működésüket.

47. Journal Officiel, 1941. okt. 6.

Munka Charta nem érintette hatáskörüket. Ugyanis ez a szakszervezeti bázison működő korporációs rendszert létrehozó — félreérthető és végrehajthatatlan — törvény egy dologban határozottan rendelkezett: kizárólag szociális kérdésekről döntő szervezeteket alkotott, élesen elválasztva a gazdasági kérdéseket a szociális jellegűnek ítéltől, megtiltotta a sztrájkot, megtiltotta e szervezeteknek a politizálást. Ugyanakkor bevezette a modern állam egyik fontos szociális vívmányát, a kötelező minimálbért. Egységes és kötelező szakszervezeteket hozott létre „foglalkozási családok”-ként és öt társadalmi kategóriában, amelyek a nemzeti, regionális és helyi „szociális bizottságok” részét képezték. Ezekkel párhuzamosan a 100 főnél többet foglalkoztató munkahelyeken vállalati ún. „vegyes szociális bizottságokat” létesítettek a három „rend”: a munkaadók, a munkavállalók képviselőiből, valamint a műszaki és adminisztratív személyzet képviselőiből. Megtiltotta e bizottságoknak, hogy beleavatkozzanak a vállalati irányítással kapcsolatos teendőkbe. A Charta bevezető szövege a társadalmi béke mindenekelőtti megvalósítását tűzi ki a törvény céljául, s egy naiv (vagy álnaiv) moralizáló fraternalizmus szellemében megvalósíthatónak is véli azt, mert „a tapasztalat azt mutatja, hogy bárhol, ahol jóhiszemű emberek őszinte és lojális megoldást keresve gyűlnek össze, az ellentétek tompulnak, a félreértések, ellentmondások elsimulnak, létrejön az egyetértés előbb kölcsönös megbecsülésben, majd barátságban”⁴⁸.

A munkavállalóktól nem csupán a sztrájk jogát, de 1936 egyik legfontosabb vívmányát, a „szerződéses jogot”, a kollektív szerződések lehetőségét is megvonták.

A Munka Charta egyrészt megkésett, másrészt senkit sem elégtett ki. Nem használta ki a rendszer születésekor a kedvező, várakozásteli időszakot. Nem értetünk egészen egyet J. Julliard véleményével, aki a Munka Chartáról szóló referátuma vitájában azt mondta, hogy a vichyi rendszer népszerűsége abból táplálkozott, hogy egyrészt biztosította a kontinuitást, betöltötte, illetve nem hagyta kialakulni a hatalmi vákuumot, másrészt pedig ez tűnt sokak számára a kisebbik rossznak. És abban a pillanatban, amikor Vichy léte többé már nem a kontinuitást, „a folyó ügyek igazgatását”, hanem a szakadást jelenti, nyilvánvaló vereséget szenved. A közvélemény támogatása, a rendszer népszerűsége tehát „mint az átmenet és a kontinuitás rendszere fordítottan arányos, amikor mintegy új rezsimet megteremteni akaró rendszerként lép fel”.⁴⁹ Ez volt a vichyi politikusok későbbi védekező álláspontjának is döntő érve: a rendszer kontinuitás-jellegének túlhangsúlyozása. Úgy véljük, már eddig is kellőképpen bizonyítottuk, mennyire a „szakítás” volt a hangsúlyos elem a vichyi politikában már az első naptól kezdve, s ez mégsem járt akkor a rendszer bázisának szűkülésével, hiszen a régivel való szakítás vágyának komoly előzménye és jelentős bázisa volt, az „újrakezdés”, a „regenerálás” jelszavának pedig igen komoly pszichológiai hatása volt, mivel a vereség okozta lelkiállapot ellensúlyozását is célozta. Más kérdés, hogy *egyrészt* objektíve valóban betöltötte a rendszer a francia állami és társadalmi kontinuitás biztosításának szerepét *is*, és hogy a közvélemény egy jelentős része ezt a funkciót *is* látta és fogadta el benne, esetleg éppen a vichyi kormányzat szándéka és tettei ellenére. Másrészt — és ez vonatkozik a Munka Chartára is — a hatalmon levő csoportok

48. Uo.

49. R. Rémond: i.m. 202.

közi ellentétek olyan kompromisszumos és későn jövő megoldásokat szültek, amelyek senkit sem elégtettek ki.

Ami a korporációs törvényt illeti, ennek végrehajtása ráadásul már a Laval visszatérését közvetlenül megelőző időszakra esik,⁵⁰ amikor Pétain és köre visszaszorult. Ezzel sor került a nemzeti forradalom fokozatos „berekesztésére”, mert Laval és az „új emberek” megvetették és érdektelenséget mutattak iránta, de mindenekelőtt a totális háború, az ellenállás és a represszió, az ellátási nehézségek előtérbe kerülése következtében. Amikor a Munka Charta által előírt bonyolult szervezeteket kellene létrehozni, a pétaini szózatok már nem új rendről, felemelkedésről, hanem most már valóban kivárásról, szenvedésről szólnak csüggedt hangon.⁵¹ Egyedül a vállalati szociális bizottságok alakultak meg, feltehetőleg az erre kötelezett vállalatok kétharmad részében.⁵² És valószínűnek tűnik, hogy jó részük csak papíron létezett. Mások, a Charta rendelkezéseivel ellentétesen, voltaképpen az ellenállás fészkei lettek. Több helyütt a bizottságok munkásdelegáltjait a tulajdonos nevezte ki, a törvény erre vonatkozó előírásainak hiányában. A volt szindikalista Lagardelle sikertelenül kísérelte meg, hogy ezen a gyakorlaton módosítson. A korporációk hívei balról és jobbról utasították el a Munka Chartát (előbbieket a nem autonóm korporációk, utóbbiak a szindikalizmus nyomainak fennmaradása miatt), a dolgozók viszont a legnagyobb közönnyel és távolmaradással fogadták.

A szervezkedés szabadságát megtapasztalt francia munkásság jóval túljutott már e bonyolult, jórészt archaikus, paternalista érdekvédelmi formákon, a lényegét pedig jól átláthatta: a munkaadóknak való kiszolgáltatottságot (sőt most már egyúttal az államnak is) — némi szociális gondoskodás fejében. Másrészt pedig a munkásosztály mindvégig fenntartással viseltetett és közömbösséggel tüntetett a pétainizmus ellen — úgy tűnik, még a rendszer „fénykorában” is.

Visszatérés a földhöz

„A föld családi művelése képezi Franciaország gazdasági és társadalmi alapját.”
(Pétain 1940. okt. 11-i beszédéből)

A nemzeti forradalom ideológiájának egyik sarkköve, szinte minden lényegi összetevője kibontható a föld, a földművelés, a „földművelő” köré épült fogalmakból. A „Munka-család-haza” hármas jelszava is ezekre épül: a paraszt a nemzet fenntartója, megtartója, a patriotizmus hordozója. Paraszti származású nem csak a marsall (*Maréchal-paysan*) és Laval, de az egész Franciaország. Nem agrár Franciaország, hanem *paraszti* Franciaország. Charles d’Aragon márkí írja: „Agrárország? Nem, ha Magyarországhoz vagy Romániához hasonlítjuk. Franciaország nem Európa egyik élelmiszerraktára és nem is kíván az lenni. Parasztnemzet? Igen,

50. 1942 április: Laval újbóli hatalomra kerülése.

51. Ld. először az 1942 januári, újrívű szózatot.

52. R. Rémond: i.m. 193.

ha agrárstruktúráját nézzük, városlakóinak földműves eredetét és hajlamait, szokásait, amit ez az eredet határoz meg. Csak félig paradoxon, ha azt mondjuk, Franciaország annál inkább parasztország, minél kevésbé agrár jellegű.⁵³ A pétainizmus egyik szülőatyja, a marsall tanácsadója, Lucien Romier akadémikus tíz évvel korábban így írt: „A történelem azt tanítja, hogy a családi földművelés teszi lehetővé az ember számára, hogy jó egészségben és boldogságban éljen, kifejleszti benne a megfigyelő képességet, mértékletességet és a türelmet. Nem hoz létre elképesztő gazdaságot, vagyonokat, de erőteljes jellemet és józan szellemet. Mindennél jobban biztosítja a nemzetek és társadalmak tartósságát... Társadalmi, nemzeti és emberi értékei nagyobbak, mint gazdasági értéke.”⁵⁴ Persze a mezőgazdaság gyakorlatával foglalkozó, hasonló mentalitású programok azért nem tekintettek el a gazdasági hasznosságtól sem. De a robbanásszerű technikai fejlődéstől és velejáróitól való félelemérzet következtében lehetségesnek tartották a lassú, fokozatos, arányos fejlődést, a családi élet harmonizálását a technikai haladással, a családi művelés technikai egyenrangúságát a nagybirtokéval. Többek között Caziót, az agrárszakember (Vichy mezőgazdasági minisztere 1942 áprilisáig) már 1919-től elszánt harcosa a családi művelés fejlesztésének, amelynek hátterében a föld elhagyása, a faluról a városba való migráció (vagy a földművelés felváltása más foglalkozással), illetve a családi birtokok felaprózódása következtében életképtelenné vált parcellák létrejötte miatti aggodalom állt. Ez az aggodalom már a század eleje óta jelentős szép- és szakirodalmat produkált, amelyben a reális gazdasági-társadalmi problémák egybefonódtak múltba forduló, restaurációs nosztalgiaikkal. A III. köztársaságbeli előzményekhez tartoznak Daladier rendelkezései a földöröklési törvények módosításáról, és ezek folytatásának tekinthetők az 1940. július 20., 1940. november 9. és 1943. január 15-i törvények, amelyek a napoleoni *Code civil* egyenlő örökösödési elvén változtattak a földet művelő családtag javára. Más rendelkezések a szétszórt kis parcellák újratagosítását ösztönözték. Rendeletet születtek a földbérlet pozíciójának erősítésére, a mezőgazdasági társadalombiztosítás összefogására új szervezet hoztak létre. (Az 1939-es Daladier-féle *Code de la famille* ugyan a földművesekre is vonatkozott, de ők vonakodtak beépülni a kötelező társadalombiztosítás rendszerébe.)

Vichy ezúttal látszólag ellentételtől mentesen hirdetett ideológiájával összhangban láthatott hozzá egyik fő művéhez, a mezőgazdaság „rekonstrukciójához”, amely a viszonylag igen hamar kibocsátott, de ideiglenesnek tekintett Paraszti Charta, a mezőgazdaság korporatív szervezeteinek létrehozását előíró törvény megalkotásában öltött testet.⁵⁵ Úgy tűnik: nem volt jelentős ellentét a családi művelés szakembere, a miniszter Caziót — aki szilárdan hitt a paraszti civilizáció felsőbbrendűségében — és a nagybirtok képviselője, a két világháború között a legfontosabb mezőgazdasági érdekvédelmi szervezet vezetője, Le Roy Ladurie között. Utóbbi ugyan — Caziót-val ellentétben — a korporációk híve, de egyúttal a korszerű termelési formáké is, ami ugyanakkor egyfajta paraszti mentalitással párosult nála és a nagy- és kisbirtok „közös paraszti” jellegének hangoztatásával

53. Charles d'Aragon: Retour à la terre. Paris, 1942. Idézi R. Rémond: i.m. 213.

54. Lucien Romier: Plaisir de la France. Paris, 1932.

55. Journal Officiel, 1940. dec. 3.

volt hivatott az érdekegyezés megteremtésére. Miután a nagybirtok a két háború között már kartellestedett (cukorrépa, szőlő), viszont a kisbirtok főként a zöldség- és gyümölcsstermelésben vett részt, a francia korporációs elképzelések a területi, nem pedig a mezőgazdasági termények szerinti korporációk létrehozását tekintették céljuknak, és ennek megfelelően szerveződtek is — már korábban — nagybirtokos irányítás alatt. Úgy tűnik, a válság, a túltermelés, majd a vichyi korszak idején az ezzel éppen ellentétes termésnövekedés, élelmiszerhiány a közös birtokosi fellépésnek kedvezett. Egyetértés volt kis- és nagybirtok között az állami beavatkozástól mentes gazdasági és szociális szervezetek preferálásában is, s itt már a törvény — a Paraszti Charta — betűje is némiképpen ellentmond e törekvéseknek, a gyakorlat pedig még inkább. A korporációk létrehozására életre hívott nemzeti és regionális bizottságok tagjait a kormány nevezte ki, illetve erősítette meg, és mellettük *kormánybiztosok* működtek. Kétségtelen: a körülmények nem kedveztek ezen a területen sem a választásoknak, amelyet a törvény kilátásba helyezett, másrészt az élelmiszer-fogyasztás korlátozása, a jegyrendszer, a rekvirálások egyre inkább az állami elosztást tették szükségessé.

Sokan leírták már, mennyire elhibázott és félreérhető politika volt a fegyverszünet, a német megszállás körülményei között az „agrár Franciaországot” felmagasztosítani és ezzel mintegy önként vállalkozni arra, hogy „Franciaország Németország Luna parkja és veteményes kertje legyen”.⁵⁶ Mások még keményebben fogalmaztak és tudatos, a kollaborációt elősegítő politikát emlegettek: élelmiszerrel ellátni a Reichet az ennek megfelelő ideológia támogatásával. Láttuk: nem egészen így áll a dolog. Sőt! Egyrészt: a francia mezőgazdasági politika gyakorlati és ideológiai programja nagyjából a századdal egyidős. A fasiszta teóriát leginkább magáénak valló Dorgères csak harmadrangú szerepet kap majd a mezőgazdasági korporációkban. A mezőgazdasági politika elméleti és gyakorlati megvalósítói nem vádolhatók sem német-barátsággal, sem a németekkel való együttműködéssel.

A fentebb vázolt mezőgazdasági politika illeszkedik talán a legszervezesebben a III. Köztársaság idején megkezdett folyamatba. Ugyanakkor óriási szakadék a gyakorlati program s főként a megvalósulás, valamint a nagy igényű, a nemzeti forradalmat meghatározó antiurbánus, növekedéssel szembe fordított restaurációs jellegű, korábbi, nagy népszerűsége szert tett ideológiai forrásokból táplálkozó doktrína között. Másrészt a németek ugyan nem szóltak bele, de megmosolyogták a Paraszti Chartát.⁵⁷ Miért is helyeselnék a gazdasági hasznosságot a morális értékek mögé helyező elméleteket? Az ezeket hirdető és németellenesnek is tartott Caziott-t Laval 1942 áprilisában — a nemzeti forradalom több más tradicionalista hívével együtt — leváltja s a németeknek sokkal jobban tetsző modernista, a termelékeny nagyüzemre támaszkodó Le Roy Ladurievel helyettesíti, aki azonban 1942 szeptemberében már le is mond, valószínűleg tiltakozásul a németországi munkaszolgálat bevezetése miatt.

Végül, de nem utolsósorban — mint ezt már korábban elmondtuk — Vichy távolról sem egyenlő a tradicionális agrár-paraszti Franciaország híveinek hatalomra kerülésével. Kétségtelen, hogy Vichy első periódusát a Pétainhez is közelebb álló

56. Déat-t idézi *Alexander Werth*: France 1940-55. London, 1956

57. *R. O. Paxton*: i.m.

tradicionalisták határozzák meg, de az is bizonyos, hogy elképzeléseik sokszor naívnul retrográd utópiája és nacionalizmusa inkább a technokraták „technikai” s kevésbé politikusnak tűnő „kozmpolita” vonalát teszi alkalmassá a németekkel való együttműködésre. Annál is inkább, mert ők felfogásukkal összhangban megadják a német hatékonyságnak, technikának kijáró tiszteletet, amelyet a konzervatív csoport persze nélkülöz. Ez a tény, valamint a realitások figyelembevétele, különösen az élelmezési problémák szükségképpen a sülyesztőbe küldték a hatékonyságot, termelésnövekedést lebecsülő elméleteket. De nem becsülhető le az az ideológiai hatás, amelyet a jobboldali és katolikus agrárius militánsok gyakoroltak a formálódó korporációs szervezetekben és ez kihatott a háború utáni időszakra is.

Azt mondhatjuk összefoglalóan, hogy a mezőgazdasági politika *gyakorlata* inkább a kontinuitásra épült. A paraszti kisárutermelés erősítése a radikálszocialisták programjában is szerepelt, a mezőgazdasági minisztériumban nem is volt szükség tisztogatásra a háború után. A funkcionáriusok nem feltétlenül a bürokrácia szokásos kontinuitása, de sokszor a saját elképzeléseikkel összhangban álló politika vállalásával maradhattak helyükön. Ugyanakkor ez a politika nem volt képes a paraszti elvándorlás megfékezésére, illetve a visszavándorlás fokozására. De a háború után is bebizonyosodott, hogy a francia kisbirtok, a családi művelés valóban életképes.

A közigazgatás átalakítása

Mielőtt a helyi közigazgatás nagyszabású átszervezéséhez a vichyi kormányzat hozzákezdett volna, az első lépés a régi rendszer felfüggesztése és ezzel együtt a „tisztoztatás” megkezdése volt. A parlamenti rendszer felfüggesztésének, a választott szervekkel szembeni averziónak logikus következménye volt a helyi választott testületek működésének megszüntetése. Ha a „nagy” parlament megszűnt létezni, ezek kicsinyített másainak, a helyi „parlamenteknek” sem lehetett létjogosultságuk. A helyi választott testületek működésének felfüggesztésével a polgármesterek kinevezése a kormányfunkcionárius megyei vezető, a prefektus hatáskörébe került. Kivételt csupán — és ez a helyi önkormányzatok megszüntetésekor az adott rendszer keretei között ugyancsak csekély jelentőséggel bírt — a 2000 lakosnál kevesebb népességű községekkel tettek, ezek ugyanis megőrizhették polgármester-választási jogukat. A felfüggesztett megyei tanácsok és azok bizottságainak jogkörét a prefektus vette át, mellé pedig egy 7-9 tagú, a kormány által kinevezett bizottságot állítottak fel. A bizottság azonban csupán konzultációs jogkörrel rendelkezett, „kívánságokat” nem fogalmazhatott meg. Tagjai közül hármat a volt megyei szakbizottságok tagjaiból kellett kinevezni.⁵⁸ Így kívánták a közigazgatás folytonosságát hozzáértőkkel biztosítani. Az újonnan létrejött „közigazgatási bizottságok” összetételének vizsgálata — mindenekelőtt a három kötelezően a régi testületből származó tag gondos politikai kiválasztása — mutatja, hogy még e pusztán kon-

58. Journal Officiel, 1940. okt. 13.

zultatív testület amúgy is kisebbségben levő tagjait is szigorúan a politikai jobbratolódás szellemében jelölték.⁵⁹ Egybeesett ez a már korábban említett diszkriminációs törvények végrehajtásával is, de egyáltalán nem tulajdonítható csupán azoknak. Utaltunk már korábban arra, hogy ezek végrehajtása kezdetben vontatottan haladt és szóbeli nyilatkozattal is megelégedtek arra vonatkozóan, hogy valaki a törvény hatálya alá esik, avagy sem. A szigorúbb tisztogatás 1941 augusztusától vette kezdetét, amikor a hivatalos lap folyamatosan közzétette a szabadkőműves tisztségviselők névsorát. A közigazgatási bizottságok tagjainak kinevezése viszont már korábban megkezdődött. Főleg a korábban baloldali többségű megyékben érezhető erőteljesen e revans-vágy, a politikai öszkép megváltoztatásának igénye a közigazgatási bizottságokon keresztül is.

A képlet mégsem ilyen egyszerű. A rendszer ugyanis — főleg kezdeti időszakában, majd Laval újbóli hatalomra jutását követő első időszakban — igyekszik a szélesebb nemzeti összefogás alapján, a múltjára való tekintet nélkül mindenkit befogadni, aki hajlandó a marsallt támogatni. És van is igény a „ralliment”-ra, főleg a mérsékelt jobb és a balközép (radikálisok), de szocialisták, szindikalisták köréből is. Sőt, azt is lehet mondani, hogy a rendszer fennállását végigkíséri a két ellentétes törekvés, és következtelenné teszi a végrehajtásban mind a „tisztoztatást”, mind a „nemzeti összefogást”.

1941 január-február során a volt 2980 megyei tanácstagból 681-et jelölnek az új bizottságok tagjai sorába, de végül csupán 311-et neveznek ki. Vagyis a volt megyei törvényhatóságok tagjai közül csupán 10% foglal majd helyet az új tanácsadó testületben, s közülük 31% a korábbi jobboldali, 14% korábbi baloldali pártokhoz állt közel, a többi apolitikus, technicistának tekinthető.⁶⁰

Vannak azonban bizonyos furcsaságok e törvény végrehajtása során is. Miért volt vajon arra szükség, hogy miután 1940. november 14-én elrendelik, hogy a megyei tanácsok tagjai hivatalból mondjanak le, egy 1941. május 30-i törvény, majd több, egyénekre vonatkozó rendelkezés 1941 és 1942 folyamán újra és újra leszögezi, hogy a megyei és kerületi tanácsok tagjai nem gyakorolhatnak közigazgatási teendőket. Még furcsább, hogy az ily módon többszörösen lemondottakat még fel is függeszti, mert „ellenségesek a nemzeti megújulás művével szemben” vagy „nem rendelkeznek kellő moralitással mandátumuk betöltéséhez”.⁶¹ Úgy tűnik, a megyei törvényhatóságok a számos törvény ellenére sem szüntették be teljesen működésüket. Ugyanakkor a közigazgatás teljes egészében a prefektusok kezén volt. Az új közigazgatási bizottságok inkább csak abból a szempontból méltóak a vizsgálatra, hogy jól reprezentálták Vichy tradicionalista politikai szándékát: a politikai harcoktól megtisztított, alapjában hivatásrendi képviselőket szervezni a megyékben. (Sokszor azért nem fogadja el a kormány a bizottságokat a javasolt összetételben, mert nem szerepel bennük munkás vagy kézműves, a „legjobb”, a „legtisztességesebb”, illetőleg többgyermekes családapa vagy volt frontharcos.)⁶²

59. R. Rémond: i. m. 58.

60. I. m. 57-58.

61. Journal Officiel, 1941. nov. 18

62. A. N. F⁷ 15287

A belügyminiszterek számos körlevele és találkozója a megújított megyei vezetői gárdával,⁶³ annak hangoztatása, hogy ők „az állam egyedüli képviselői a megyékben”, a fokozott állami centralizáció irányába mutattak. A korabeli sajtó is így értékeli e kezdeti változásokat, „a törvényhozás centralizációs és újító szándékát”,⁶⁴ és örömmel üdvözli, hogy véget érnek a megyei politikai csatározások, ahol csupán az ellentétes politikai címkéjű ellenfél feletti diadal volt fontos.⁶⁵

De Vichy nem állhatott meg itt a közigazgatás átformálásával, mert ellentétbe került hangoztatott elveivel. A pétainizmus, a nemzeti forradalom ideológiája — az évszázados és újabb ellenforradalmi doktrínák és elsősorban a maurrasizmus hatása révén — nem a Leviathant, hanem a regionalizmust hirdette, a forradalomból származó „önkényesen kialakított”, „természetellenes” megyék helyett a történelmi és természeti feltételekből formálódó természetes egységeket, a provinciákat akarta a közigazgatás alapjává tenni, a sokszor elátkozott jakobinus, centralizációs elv helyett. Decentralizáció, „olcsó”, kis létszámú állami apparátus — az Action Française fél évszázada hirdette ezeket az elveket, s a vichyi kormányhatalom doktrínér, ellenforradalmi szárnya csakhamar hozzá is kezdett a regionalizmus gyakorlatba való átültetéséhez. Nem sikerült nyomára bukkannom sem a forrásokban, sem az irodalomban e tervezeteknek, az eredmény azonban — mint számos más esetben — a teoretikus elképzeléssel ellentétes, a gyakorlati, a körülmények szabta követelményekből adódó működés lett, egy már eleve kompromisszumos döntés megvalósulásaként. A „régiónok”, amelyeket a meghagyott megyerendszer fölé kerekítettek, jórészt csupán a „regionális prefektus” intézményében öltöttek testet,⁶⁶ az államhatalom további központosítását eredményezték és végső soron olyan gyakorlati teendők sugallták, mint a közrend és az ellátás biztosítása, amelynek szükségképpen túl kellett lépnie a motorizált csendőrség felhasználásában és az élelmiszerelosztásban nemcsak a „templomtorony”, de a megye határát is.

63. Bulletin d'Informations générales. A. D. Paris, Vichy-État-Français Série C

64. „Le Figaro”, 1940. okt. 14.

65. „Le Temps”, 1940. okt. 15.

66. Journal Officiel, 1941. ápr. 19.